

**Є.Л. Стрельцов,**  
 доктор юридичних наук, доктор теології,  
 професор, член-кореспондент Національної академії Правових наук України,  
 Заслужений діяч науки і техніки України,  
 завідувач кафедри кримінального права,  
 Національний університет «Одеська юридична академія»,  
 вчений секретар  
 Південний регіональний центр Національної академії правових наук,  
 м. Одеса, Україна

## КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ

***Анотація.** Обґрунтовуються положення щодо сутності, змісту та характеру кримінального права. Робиться спроба виділити завдання кримінального права, які воно «отримує» від держави, і ті загальносоціальні завдання, які держава планує виконати за допомогою кримінального права.*

***Ключові слова:** сутність, зміст та характер кримінального права, дуалізм його завдань.*

Кримінальне право України є галуззю публічного права [1, с. 8–17]. Сучасне повернення до диференціації галузей права на публічні та приватні не знімає з обговорення багато питань, які пов'язані з сутністю цих галузей, критеріями їх розподілу тощо. Торкається така дискусія і внутрішніх проблем, які вже є більш характерними для кожної галузі права.

Певне обговорення відбувається і в кримінальному праві, яке суттєво пов'язане зі спробами визначення: що є основним критерієм виділення цієї галузі права; чиї інтереси захищає кримінальне право в першу чергу тощо? У зв'язку з цим спершу потрібно враховувати, що покарання або інші форми кримінально-правової реакції держави на вчинений злочин мають на меті не тільки захистити, наприклад, фізичну особу, яка є потерпілою від конкретного злочину: вживаючи таких заходів, держава захищає (намагається захистити) відповідний правопорядок, встановлений у державі, та цінності, які проголошені на загальносуспільному рівні тощо. Саме тому основними нормами цієї галузі права, які свідчать про її сутність, є заборонено-каральні норми. Ця «спрямованість» і підкреслює публічний характер цієї галузі права.

Визначаючи характер кримінального права, вважаємо за потрібне також звернути увагу на одне важливе положення, яке достатньо часто залишається поза увагою. Публічність кримінального права надає йому можливість створювати правову основу для здійснення державою «легітимності» покарання (*jus puniendi*), «надати» державі легальну змогу на відповідну «інтервенцію» в особисте життя.

Розуміння цього ставить для обговорення важливе положення, яке пов'язане зі спробами визначити, в чому полягає завдання кримінального права, яке воно отримує від держави, в чому полягає завдання держави, яке воно планує виконати за допомогою кримінального права? Що тут є спільним, а що відмінним?<sup>1</sup>

Щодо злочинності відомі два основних підходи державного реагування на неї, впливу на це суспільно-негативне діяння. Це так звані репресивний (каральний) підхід та соціально-реалістичний підхід. Репресивний підхід – це, образно кажучи, вплив на «наслідки» від злочинного діяння шляхом покарання особи за вже вчинені нею діяння. Водночас соціально-реалістичний підхід передбачає так званий «попередній» вплив на те, що передусім вчиненню конкретного злочину, тобто це, скоріше за все, вплив на умови, які тією чи іншою мірою можуть впливати, створювати умови для формування наміру вчинення суспільно небезпечних діянь, а потім і вчинення злочину.

Суттєва різниця у змісті таких підходів ставить неоднакові завдання перед кримінальним правом, наприклад, у спробі визначити, що, залежно від відповідного підходу, держава вважає (має вважати) основними завданнями кримінального права, які положення мають бути закріплені у нормах цієї галузі

<sup>1</sup> Потрібно враховувати, аналізуючи цю проблему, що злочинність, якщо відійти від загальних визначень, має різні джерела «походження», різний «зміст», різні зовнішні форми прояву та ін.

права: репресивні (каральні) або більш профілактичні? Ці питання, на нашу думку, мають бути важливими для будь-якої держави, а вже змістовність їх вирішення має, умовно кажучи, «класовий характер», бо залежить від основних показників, які характеризують відповідну державу: її економічну модель, політичний устрій, напрями соціальної політики, які вона здійснює тощо. У будь-якому разі, якщо з репресивним (каральним) напрямом державної діяльності питання виглядає більш зрозумілим, стосовно профілактичного напрямку воно заслуговує більш детального аналізу.

Почати, на нашу думку, потрібно з офіційних визначень таких положень. Так, звернення до ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК), у котрій закріплені завдання кримінального права, вказується, що КК має своїм завданням правове забезпечення охорони найбільш важливих цінностей, які проголошені в Україні, – забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Із цього законодавчого формулювання витікає, на нашу думку, три основних завдання кримінального права: правове забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей, правове забезпечення охорони миру і безпеки людства, запобігання злочинам. Це, по-перше, дає змогу додатково підкреслити, що основне завдання кримінального права полягає у створенні правових основ забезпечення охоронної функції, що має пряме законодавче закріплення. Ще одне завдання полягає в запобіганні злочинам. Але тут, з нашої точки зору, потрібна певна деталізація.

Традиційно запобігання злочинам можливостями кримінального права відбувається по кількох напрямках, або завдяки реалізації так званої загальної та спеціальної превенції. Загальна превенція здійснюється, в першу чергу, шляхом психологічного впливу на психіку населення, менталітет, правосвідомість та ін. Встановлення кримінальної відповідальності за конкретне діяння, встановлення виду та розміру покарання в разі його вчинення, інші несприятливі наслідки мають впливати на свідомість громадян як шляхом так званого «залякування», так і переконанням у невігідності скоєння злочинних діянь, що є для більшості громадян додатковим аргументом законослухняної поведінки.

Для осіб, які вже вчинили злочин, кримінальне право передбачає спеціальну превенцію. При цьому варто звернути увагу, що так звана «індивідуальна» профілактичність кримінального права можлива тільки в разі виконання певних умов. Кримінальне право, у разі його застосування за вчинений злочин, може здійснити певною мірою зворотний вплив на особу. Наприклад, для осіб, які вчинили злочинні діяння, покарання має бути таким, щоб воно максимально точно враховувало характер і ступень суспільної небезпеки вчиненого діяння, характеристику особи, яка вчинила злочин; враховувало обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання. При цьому важливо добиватися того, щоб не тільки держава, а й особа, яка вчинила злочин, оцінювала призначене покарання як справедливе (відповідне скоєному злочину). Якщо це відбувається саме так, можна, з огляду на інші обставини, створити в такій особі відповідну установку щодо відмови від вчинення злочинів у подальшому. Особа, яка сприймає призначене покарання як несправедливе, не тільки не зробить належних висновків, а й навпаки, не сприйме основні положення встановленого в державі правопорядку. У зв'язку з цим призначення покарання завжди треба розглядати не тільки як відповідну міру покарання, а й як важливий засіб, який може сприяти запобіганню вчиненню злочину у майбутньому, що потребує уважного ставлення до свого застосування. Тобто тут мова вже йде про поєднання положень права, закріплених у кримінально-правовій нормі, та їх реалізації на практиці.

Продовжуючи аналіз саме цього напрямку, звернемо увагу на профілактичні можливості кримінального права, які можуть проявлятися у змісті кримінально-правових норм, закріплення таких положень з урахуванням правил законодавчої техніки та ін. Наявність відповідних кримінально-правових норм дає державі змогу не тільки «легально» їх застосовувати в охоронно-каральному аспекті, а й шукати за їх «допомогою» певний «компроміс» у стосунках держави та особи, яка вчинила злочин, шляхом, наприклад, так званих заохочувальних норм, які дають змогу, за необхідних обставин, пом'якшувати кримінальну відповідальність або взагалі звільняти від неї.

Цей напрям – створення кримінальним правом необхідних умов для запобігання злочинам – потребує дослідження і на більш загальному рівні, а саме: яким чином у кримінально-правових нормах задача здійснення профілактичних заходів знаходить своє закріплення від самого початку прийняття такої норми? Звичайно, дуже складно, на нашу думку, поєднати в тексті однієї норми репресивний напрям та напрям запобігання злочинам. Як це відбувається традиційно і як це має відбуватися: шляхом положень диспозиції, положень санкції або включення до статей кримінального закону заохочувальних норм? Але якщо запобігання злочинам є одним з основних завдань кримінального права, цей напрям заслуговує продовження свого дослідження, зокрема пошуку більш різноманітних форм його законодавчого закріплення.

Загалом аналізуючи завдання кримінального права, звернемо увагу на необхідність поєднання зовнішньої форми і внутрішнього змісту, тобто: кримінально-правова норма має завжди поєднувати в собі обов'язкові складові елементи, які надаватимуть змогу для реалізації офіційних завдань кримінального права.

Варто враховувати, що протидія злочинності – це системна діяльність державних і громадських органів, спрямована на забезпечення дотримання норм кримінального закону, недопущення заподіяння шкоди охоронюваним ним інтересам і благам, що характеризується активним протистоянням злочинності і виражається в профілактиці злочинності (шляхом впливу на її детермінанти) та припиненні злочинів, застосуванні встановлених заходів відповідальності щодо злочинців [2]. Але, на нашу думку, в таких та схожих визначеннях, по суті, поєднуються організаційні та змістовні ознаки такої державної діяльності. Виділення ж основного завдання держави має мати «відокремлену» форму та змістовну наповненість.

Основне завдання держави у сфері протидії злочинності полягає, на нашу думку, у мінімізації наявності суспільно небезпечних діянь, «природньому» зменшенні показників злочинності, встановленні такого рівня злочинності, якій, незважаючи на наявність, не порушував би соціального спокою у суспільстві. Причому, про тезис «мінімізація» рівня злочинності йдеться не випадково. Якщо ми погоджуємось з тим, що є види сучасної злочинності, які суттєво «породжені» моделлю державного та економічного функціонування, завдання викоринити такі види злочинності виглядає нереальним. Крім того, держава у чинній моделі функціонування економіки не є основним суб'єктом господарювання, тому і гроші, які вона отримує, «дістаються» їй зовсім не просто. Всім добре відомо про офшорні компанії, ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів та інших подібних дій. Тому для будь якої держави важливо вирішувати проблему розумного розподілу державних коштів, тобто, на що їх потрібно використовувати в першу чергу: забезпечення національної безпеки, розвиток соціальних програм (охорона здоров'я, освіта тощо), боротьбу зі злочинністю. І в кожній країні остаточне рішення приймається під час відповідної дискусії і за наявності необхідного компромісу. Звичайно, не йдеться про «дорожнечу» кримінального права. Забезпечення безпеки в суспільстві взагалі не варто переводити на монетарні міри. У будь-якому разі покарання однієї особи, яку держава «зробила» злочинцем, може «відібрати» гроші у тих членів суспільства, які їх дійсно потребують. Тому, якщо говорити про планування державного впливу на суспільно-негативні явища, приведення загального рівня злочинності, в першу чергу, тих видів злочинності, які не «породжені» самою політико-економічною ситуацією, до «розумних» показників, має бути реальним завданням.

Це має стосуватися усіх видів діяльності держави, які спрямовані проти злочинності: кількість та забезпечення необхідним обладнанням, приміщеннями, рівнем заробітної плати, рівнем освіти, житлом тощо суддів, працівників правоохоронних органів, робітників системи виконання покарань, соціальної адаптації осіб, які відбули покарання. Діяльність представників цих органів і їх організація повинна мати необхідне правове забезпечення. Займає тут своє вагоме місце і кримінальне право. Подібні дії, безумовно, спрямовані на покращення діяльності цих органів, але зміст та рівень злочинності в суспільстві не треба визначати, в першу чергу, діяльністю правоохоронних органів. Тут є інші, добре відомі причини.

Продовжуючи прагматичний аналіз, звернемо увагу ще на один аспект. Так, приймаючи відповідні правові норми або відмінюючи їх, приймаючи відповідні види покарання або пом'якшуючи/відмінюючи їх, держава має на попередньому змістовному рівні вирішити низку складних питань. Наприклад, держава має реально оцінювати кримінальне право не тільки у ролі відокремленої складової частини свого загальнодержавного «інструментарію». Держава має враховувати, що, крім можливості виконання певних завдань, кримінальне право може привносити і суттєві складнощі у формування загальнодержавного механізму, спричинити доволі складні наслідки. На деякі з них раніше вже зверталась увага. Продовжуючи цей напрямок, зазначимо, що притягнення до кримінальної відповідальності певного кола осіб, на що, до речі, і розраховано кримінальне право, може призвести до «переведення» таких осіб у групу так званих «раніше судимих». У свою чергу, наявність такої групи в суспільстві (особливо, коли така група набуває певних кількісних показників), може мати свої наслідки. В першу чергу, це реалізується шляхом того, що особи, які вже були засуджені, «скоріше» вчиняють нові злочини, до речі, рівень так званої рецидивної злочинності в Україні доволі високий. У будь-якому разі серед причин та умов, які сприяють рецидивній злочинності, перша судимість стає однією з основних [3, с. 80]. Важливо додати, що особи, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, мали бути забезпечені відповідними засобами заради реальної соціальної адаптації після звільнення. Невиконання таких умов («несправедливість» покарання, відсут-

ність або недостатня активність служб соціальної адаптації) може не тільки породити «ідеологічних» противників, а створити доволі агресивне кримінальне середовище з усіма відомими наслідками.

З огляду на вищевказане, вкотре наголосимо на тому, що кримінальне право ще з часів стародавньої історії є “ultima ratio” (лат. «останній засіб») у можливостях держави впливати на злочинність. Це правило завжди закріплювало, що кримінальне право, за всієї своєї корисності, слід застосувати тільки тоді, коли держава вичерпала усі можливості щодо впливу на відповідне явище, події, діяння та ін. Тільки після цього держава має можливості «перевести» діяння у розряд злочинних, а особу, яка вчинила такі діяння, – у розряд злочинців, враховуючи увесь комплекс притаманних прямих та опосередкованих наслідків. Така спрямованість кроків підкреслює, що основним засобом впливу на особу, яка вчинила відповідне діяння, є страх перед цим покаранням, а ще гірше – страх перед майбутнім, коли кримінально-правова реакція держави має прямо підкреслювати «невигідність» вчинення злочину. Значний внесок у створення для цього правової бази робить кримінальне право.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Стрельцов Є.Л. Правове регулювання або правове управління: привід для обговорення. Вісник Південного регіонального центру Національної академії Правових наук України / Є.Л. Стрельцов // Науковий журнал. – 2017. – № 10. – С. 8–17.
2. Программа борьбы с преступностью [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [https://ru.wikipedia.org/wiki/Борьба\\_с\\_преступностью](https://ru.wikipedia.org/wiki/Борьба_с_преступностью).
3. Кримінологія України: [навчальний посібник] / Відп. редактор В.В. Голіна. – Харків «Право», 2011. – 254 с.

***Е.Л. Стрельцов. Уголовное право: основные определения. – Статья.***

***Аннотация.*** Обосновываются положения о сущности, содержании и характере уголовного права. Осуществлена попытка выделить задачи уголовного права, которые оно «получает» от государства, и те общесоциальные задачи, которые государство планирует выполнить с помощью уголовного права.

***Ключевые слова:*** сущность, содержание и характер уголовного права, дуализм его задач.

***E. Streltsov. Criminal law: basic definitions. – Article.***

***Summary.*** The author substantiates provisions on the essence, content and nature of criminal law. An attempt is made to single out the tasks of criminal law it “receives” from the state and those general social tasks that the state plans to implement through criminal law.

***Key words:*** essence, content and nature of criminal law, dualism of its tasks.